

Sn. Ziyad. Ebuşşeyh

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No ZE.1265

AYDINLAR OCAĞI
"MEŞRUTİYET DÖNEMİ TÜRK AYDINI"
TOPLANTISI

Gün : 15 Mart 1986 Cumartesi

Saat : 10.00

Yer : Aydınlar Ocağı Genel Merkezi

Lâleli, Çukurçeşme Sok. Nu.3, Kat : 4
İstanbul.

Şahin
Ceylanlı

10/10/86

TARİH, 1/4/1986

Sayı: 884

Muhterem Efendim,

Bilindiği üzere 1985-1986 Faaliyet dönemimizde, Türk fikir hayatında bir boşluğu doldurmak ümidiyle tarih boyunca ve günümüze uzanan çizgide "Türk Aydını Meselesi" ele alınmıştır. Bu cümleden tertiplenen seri toplantılara, ricalarımızı kırmayarak zatiâlinizde katılmış ve tebliğ sunmuşunuz.

İdare Heyetimiz, bu muhtevalı toplantıların sadece dinleyenler ve nakledilebilenlerin hafızalarında kalmasını değil, genç nesillere de intikâlini temin bakımından neşredilmesine karar vermiştir. Hazırlıklarına zaman kaybetmeden başlayarak, en kısa zamanda değerli bir eseri Türk kamu oyuna kazandırabilmek bakımından, zatiâlinizin toplantılarımız sırasında yapmış olduğunuz konuşmayı banttan gözdü-rerek metin haline getirtmiş bulunmaktayız. Ancak muhtemel yanlışlıklardan kaçınmak bakımından bu metnin bir kere de tarafımızdan gözden geçirilerek tashih edilmesini ve en kısa zamanda (.26.4.1986. tarihine kadar) Ocak idaresine teslim edilmesini istirham etmekteyiz.

Her zaman olduğu gibi lütfedeceğiniz zahmetlerinize önceden teşekkürlerimizi sunarız.

TDVİSAM
Kütüphanesi Arşivi
No ZE.1265

Saygılarımızla,

Aydınlar Ocağı Genel Merkezi

Genel Sekreteri

Dr. Metin Eriş

Metin Eriş

imparatorluğun yapmadığı büyük müsamaha ve büyük insanlık olarak evvela bütün ekaliyeti -hepimizce malumdur ki- eskerlikten muaf tutmuşuzdur. Sadece Anadolu'dan Rumeli-i Şahaneden kendi öz evlatlarımızı vatanın korumasına sevketmişizdir. Ötekilere, itimat etmediğimiz için bir; nasıl olsa mağlupturlar başına iş çıkarırlar, yazıktır, zavallıdır diyerek acıdığımız için ^{kendilerine} serbest bırakmışızdır. Bütün adamlarını serbest bırakmışız, manastırlarını serbest bırakmışız, papazlarının hepsini serbest bırakmışım, mektep açmalarını serbest bırakmışım, dillerini serbest bırakmışım, ben bu vaziyette bilhassa gerileme devresinde mütemadiyen kendi unsurumu hudutlara yollamaya uğraşırken bunlar rahat rahat hertürlü girişim imkanını bularak genişlemişlerdir. Ama, ne olursa olsun bunların yaptıkları bütün eserler sadece onların değil, gene Osmanlı Devletinin malıdır.

Şimdi, ilk gazeteye başlandıktan sonra, Tanzimatın ilânından sonra biraz müsamahaya geldikten sonra, Abdülaziz zamanında ilk gazeteler, bir de şunu söyleyeyim ki: Abdülmecit, Takvim-i Vekai çıkarılacağı zaman gazetenin nasıl çıkarılacağı hakkında hiçbir fikri yoktu. Avusturya İmparatoruna bu konuyla ilgili bir mektup yazmıştır bu konuda kendisinden bilgi rica etmiştir. Bu mektubun sureti Hariciye Vekaletinin İstanbul'daki arşivinde mevcuttur. Burada Avusturya İmparatorundan gelen cevaba ait bir belge bulamadığım için, bunu onların arşivinde aratıyorum, eğer bulurlar da bana gönderirlerse ben de neşredeceğim ve sizlere de arz edilmiş olacaktır. Ama, buna mukabil buradaki ekalliyetler dışarıdan aldıkları yardımlarla çıkardıkları gazetelerle kendi efkârı umumiyelerine hitap etmeye başlamışlardır.

Şimdi, biraz hazindir; 1862'lere gelelim. 1862'ye gelipte ilk defa bir Türkçe şahsî gazete olarak Hacı Efendi gazete çıkardığı zaman hemen arkasından Cerideyi Havadis, onunla rekabet edebilmek için Ruznameyi Cerideyi Havadis diye bir gazete çıkarmaya baş-

ladığı malumunuzdur, ama Hâdi Efendinin çıkardığı gazetede, 2 sene sonra Şinasi'nin çıkardığı Tasviri Ef-kârda Mehmet Ali Beyin ciddi ve yorumları olan ve bir efkârı umumiye yaratacak olan gazete haline gelmeye uğraştığı sırada bu sefer devlet resmî ve gayri resmî sansürü getirmiştir. Bizde Ali Paşanın "Kararnameyi Âli" diye bizim matbuatın zaman zaman çok yanlış olarak tanıttığı bir kararname var, bu kararname çıkarıldığı zaman ne Şinasi'nin Tasviri Ef-kârının, ne diğer gazeteleri kontrol altına almak için değildi, git-gide, Beyoğlu dediğimiz, Galata Kulesinde çıkan Rum, Ermeni, Yahudi, Fransız, İngiliz, İtalyanca gazetelerin devlet aleyhine yapmaya başladıkları neşriyatı kontrol etmek için çıkarılmış için çıkarılmış bir kararnamedir. Nitekim, bizim Türkçe gazetelerden evvel, onların neşriyatına sansür koyarak, onlara kapatıyorlar, Yani, kapatılan gazete sayısı Türçe gazete sayısından fazladır. Fakat, işin tatsız tarafı, Babıaliye, doğrudan doğruya Hariciye Vekaletine bağlı olan o zamanka Matbaa Müdürlüğü vardı. Matbuat Müdürlüğünün vazifesi bütün gazeteleri kontrol edip, gerekli raporları hükümete vermektir, ama kendisine madem vazife verilmiştir, kendisi de Rum'dur, Ermeni'dir, müsamaha da ederler, ama gene iyi-kötü sansür edilmemesi lazım gelen şeyleri de gayet tabii dokunmazlar, ama Türkçe gazeteleri sadece orası değil, vükeladan herkes ve vükelayla alakası olan herkes okumaktaydı ve herhangi bir şey hoşuna gitmediği zaman yetkilileri tahrik edip, sadrazamları tahrik edip bütün gazetehi kapatabilmekte diler ve öyle de olmuştur. Birinci Meşrutiyetten evvelki devrede, Tanzimat Devresinde, İkinci Meşrutiyet Devresinde Türkiye'de kapatılan gazeteler kadar muvakkat ve devamlı, dünyanın hiçbir yerinde bu kadar gazete kapatılmamıştır. Böyle bir şey yoktur dünyada. Bu, bizim memleketin çok acı bir gerçeğidir, fakat kapatılanlar da haklı mıdır?.. Yüzde 99'u haksızdır. Çünkü, acı olan taraf şudur: 1868'de bir Türkçe gazeteyi masanın üzerine koyun, yanına da bir Fransızca,

hatta maalesef Ermenice bir gazeteyi koyduğunuz zaman bu yabancı gazeteler -burada isim vermeyeyim- ciddi olarak bugün Türkiye'de çıkan bir gazetenin mesala ciddi yazısı varsa, öteki de yine bugün Türkiye'de çıkan, İstanbul'da çıkan ele alınmayacak kadar paçavra olan -müstehcenlik yanını bir tarafa bırakıyorum- boş gazete iken, maalesef bizim Türkçe gazeteler tamamen boş ve fikirden yoksundur. Bu durum şimdi de böyledir. Sebâbi?.. Türklerde aydın yok mu?.. Haşa, böyle bir şey mevzubahis değildir. Türkiye'de gazeteyi idare edecek adam yok mu?.. Elbetteki fazlasıyla var, ama hangi Türk aydını gazeteciliğe başlarsa gelen hükümet kendisinin neşriyatından hoşlanmadığı için alır Anadolu'nun uzak bir kasabasına memur olarak tayin eder gönderir veyahut o gazeteyi kapatır. Nitekim, Namık Kemal'in çıkardığı ilk ciddi gazetesi olan İbret Gazetesi 19 uncu nüshasında kapatılmıştır. O zamana kadar 200-300'den fazla satılamayan bir gazete ilk defa olarak İbret'in 19 uncu nüshasında 12 binnüşaya çıkmıştır ki, bu o zamana göre çok büyük bir rakamdır. Mithat Efendinin çıkardığı Devir Gazetesi çıkmasının üçüncü günü gayet basit bir makelesinde Mithat Paşaya ki, kendisini yetiştirmiş olan adam, acaba şöyle bir şey yapılırsa iyi olmaz mı demesiyle "Vay sen kim oluyorsun da bana akıl veriyorsun" deyip gazeteyi kapatmıştır. Şinasi'nin gazetesinin akibeti ise, Şinasi'nin bir süre sonra korkarak kaçmasıyla kapanmıştır. Bu itibarla, gazeteci olarak bizde ortaya çıkan birisi, herhangi bir ailenin mirasyedi, kültürü olmayan, hiçbir devlet dairesinde iş bulamayacak olan baldırıçıplak insanların elinde kalmaktaydı. Hatta maalesef, benim çocukluğumda "Gazeteci değil mi, buna kız verilir mi?" diye bir aileden bir kız istemiştik aman allah "Hoş felaket" diye -üstadım da bilirler- korkulurdu. Bugünkü de biraz pek farklı değil herhalde. Onun için, bizim gazetelerin efkâra hitap etmesi bir türlü mümkün olmamıştır.

Şeye gelince bazı rakamlar vermek gerekiyor. Bizde 1845'de 30 gazete dendiği zaman da -Onu kenara bırakıyorum. Çünkü, sadece

Türkçe gazete 2 tanedir- Rumca, 7 Fransızca, 4 Almanca 2, İngilizce 4, Bulgarca 1 olarak sadece İstanbul'da 14 tane gazete vardır. Diğer vilayetleri saymıyorum. Çünkü, Beyrut'ta, Romanya'da, o zaman Türk vilayetleri idi buhalat. 1860 yılında Tercümanı Ahval'in çıktığı zaman, yani Şinasi ile beraber Yahya Efendi gazetesini çıkardığı zaman Türk gazeteleri 4 tane olmuştu, Fransızca 7, Ermenice 7, Rumca 2, Bulgarca 1 olarak 19 gazetedir. 1863'de Tasviri Efkar çıkanca biraz daha cesaretlenmiş ve Mir Aklan, Özeri İntibah ve Mecmayı Fünun gazeteleri ve mecmuaları çıkmıştır. Onlar da maalesef bir kişinin kalemine kaldığı için gayet zayıf yazılardır.

Şimdi, bu mihval üzere giderken 1876'ya geldiğimiz vakit, yani İkinci Meşrutiyet zamanında İstanbul'da gazete adedi 47'yi bulmuştur, Türkçe gazeteler 13'tür, Rumca 9, Fransızca 9, Almanca 9, Bulgarca 9, Ermenice olarak 11'dir. Şimdi, burada bu biçim ekalliyetlerden meydana gelen Osmanlı tebasının diğerlerinden bir kısmı o derece Osmanlı kültürüne girmiş insanlardır ki, 1873'de Türkiye'de çıkan, Ermeni harfiyle Türkçe gazete 43 adettir ve Ermeniler Ermenice bilmemektedirler çoğu. Hatta 1865'de İstanbul'da bir gazete çıkar ve Ermenice çıkar; üçüncü günü Ermeni cemaati kıyameti koparır "Ne dediğini anlamıyoruz" derler. Bunun sonunda adam Ermeni harfinden Türkçeye çevirmeye mecbur olur. Biraz evvel arz ettiğim gibi, ilk Rumca gazete İzmir'de 1820'de çıktığı zaman o da Rum harfleriyle Türkçe çıkmıştır. Yani, Karamani dediğimiz harfle çıkmıştır ve 1876'ye kadar 11 tane Rum harfiyle çıkmış Türkçe, Rumlara hitaben gazete vardır kendilerinin çıkardığı.

Şimdi, bizde gazeteciliğe merak saran herhangi bir kimse, daha işe başladıktan kısa bir süre sonra İstanbul'dan uzaklaştırılıp uzak bir yere memur tayin edilir ve memuriyete de gitmemesinin de imkânı olmadığı için gazeteciliğe heves edebilecek olan çıkarsa dahi, bir kere yapmamaktadır, gazeteciliğe girmemektedir ve ekseriyetle

gazete imtiyazları Hıristiyan tebamız tarafından alınmaktadır ve bizim gazetelerin çoğunun şeylerinin hepsi Hıristiyanlardır. Nitekim, Ebülziyad Tefvik ilk gazete sahibi olarak, İbret kapatıldıktan sonra gazete sahibi olarak çıkmak istediği zaman Hadlika'yı almıştır. Hadlika sahibi Türktür, fakat daha evvelki sahibi Hıristiyandır. Ondan ona devredilegelmiştir. Türklere imtiyaz verilmezken, hükümetin başına mesele çıkarır diye Ruma, Ermeniye, Yahudiye rahatlıkla imtiyaz verilmektedir.

Şimdi, bizim ilk ciddi gazetelerimiz diyeceğimiz, Yeni Osmanlılar hareketindeki Ali Suavi Efendinin Muhbiri, Mahmut Kemal'in İbret'i ve Avrupaya kaçmadan evvelki muhtelif gazetelere yazdığı yazılardaki yazıları inceleyecek olursak bugünkü aşağı-yukarı bizim Üniversite talebemizin yazdıkları yazılar seviyesindedir. Sebeline gelince?.. Yeni Osmanlılar hareketinin yapıldığı sıralarda, 1868'de, en kabadayısının yaşı 23, 25, bilemediniz Mahmut Kemal 27 yaşındaydı. Tecrübe yok. İçlerinde en yaşlısı olan Ziya Paşa, o da birgün onlarla beraberse ertesi gün onlara kızıp onlardan ayrılan ve muayyen bir seçenek takip edemeyen insan olarak ortadadır. Eserleri de meydandadır. İçlerinde 16-17 yaşında Yeni Osmanlı'da harekete geçmiş olan Ebuzziyad Tefvik 17 yaşındadır. Şimdi, 17 yaşında ve 22 yaşındaki insanların her ne kadar da tahsil seviyesine, yani bugünkü liselerimizin tahsil seviyesinden çok daha yüksektir. Görmüşünüzdür, koskoca bir lise öğretmeninin televizyonda, Atatürk'ün yanında onbaşılık etmiş olan, İstanbul'da yetişmiş, Mor Salkımlı, Ateşten Gömlek gibi eserlerâ vermiş olan kimdir diye sorduğu zaman cevabı Tefvik Fikret oldu. Yani, bugünle mukayese edilemeyecek kadar o günün insanı yetişiyordu, ama ne olursa olsun 17 yaşının, 20 yaşının, 22 yaşının tecrübesiyle memlekette efkârı umumiye yaratmanın imkânı olamayacağını herhalde kabul etmemiz lazımdır.

Gene maalesef, Yeni Osmanlıların elimeze geçmiş olan, 2 seneki bir tebliğde arz etmiş olduğum nizamnamelerinde, aralarında ni-

zamnamede vazife alan 5 tane Hıristiyan vardır. Yani, tebada değil, ecnebi ve onlarla beraber memlekette yeni bir harekete geçilecektir ki, maalesef memlekete zarardan başka, bütün hüsniniyetlerine rağmen, hiç de faydalı netice vermemiştir. Onların devamı olan Jöh Türkler de, biraz evvel muhterem arkadaşımın izah ettikleri gibi, memlekete faydası yok ve zararı çok hareketler olmuştur. Bir şey yapıyoruz diye çıkmışlardır ve devlet parçalana parçalana bugünkü Anadolu'ya kadar inmiştir.

Şimdi, kitap kısmına geldiğimiz zaman, biraz evvel de dediğim gibi, ilk olarak matbuata başladığımız zaman bizim matbadaki en büyük güçlüğü yazıların güzel olmaması ve makinelerin o zamanki iptidailiğidir. Nitekim, elimizdeki şey uydurmadır. Derler ki: "İstanbul'da 41 hattat ortaya çıktı, hattatlar ellerine divitlerini aldılar, yürüyüş yaptılar; matbaa bizim ekmeğimizi elimizden alacak dediler" diye yazar. Allah aşkına İstanbul'da 41 hattat olsa, 1 hattat senede 60 sayfalık bir kitap yazacak olsa, herhalde bunlar 10 sene yaşadıklarına göre bugün tağın, tepenin yazma kitapla dolu olması lazımdır. Bu tamamen uydurmadır. Nitekim, şu eser bir Alman eseridir, 1792'de basılmıştır, Kopenhag'da basılmıştır. Bu zat şöyle der; bu kitabında: Oradaki gerçeği bütün çıplaklığıyla anlatır. Bu zat Avrupa'da da kitap bastırmıştır. Mesala; Venedik'te, madema İtalya'da da Arap harfleriyle Türkçe basılan kitaplar vardır, bunlardan bastırıp satmak için Mısır'a götürmüş, eserin ismi, adamın kendi ismi zaten Karten Nebudi diye bir zattır. Kopenhag'da 1778'de bastırttığı kitabın ismi de Arabistan Tasviri yahut Arabisten Görünümü diyebiliriz bugün bu ismi. Bu eserin 216, 217 nci sayfasında şöyle der: "Arabistan'da hiç matbaa bulunmaz ve Müslümanlar bunu yakın zamanda mevkiyi tatbiki koyacaklardır. Avrupa'da söylenmesi mütab olan olduğu gibi, ilmiye sınıfı ve onların himayesinde bulunan pek çok hattatın muhalefete sebebiyle matbaa bulunmaması diye bir sebep yoktur. Türk harflerinin, Arap harflerinin birbirine

girift ve çok defa birbirinin altında ve üstündü yerleşmiş şekil-
deki yazılışları çok güzel bir manzara arz ettikleri halde, baskıya
geçtikleri zaman bu harflerden ğlle yazılanlarla mukayese edildiği
zaman çirkin neticeye gidildiği için bunlar matlup olmamaktadır.
Bahusus, Arap matbaalarının Avrupa'da kullanılanlar kadar mükemmel
olmadıklarını da söyleyebiliriz. Araplara pek çok defa tab edilmiş
kitapları gösterdim, fakat onları çok okunakla bulmadılar. Bu yüzden
de Konstantiniye'deki İbrahim Efendi matbaası tatili faaliyet etti.
Bu döneme muhtelif kitaplar tab etti. Mirasçılara hâlâ matbaaya sa-
hiptirler, fakat satış az olduğundan baskının masrafları karşılanam-
adığından onlar da matbaalarını devam ettiremediler..." diye devam
ediyor.

Şimdi, bir ecnebinin o zaman bilfiil yazmış olduğu ve Avru-
palıların hattat hikayesini ve bizden de bir-iki tane -burada is-
mini söylemeyeceğim, Allah rahmet etsin vefat etmiştir- zatın onu
alıp tetkik etmeden uydurmasının bizim üzerimize geldiği şeysidir.

İkincisi; ülemanın Türkiye'de matbaya karşı olduğu sözleri
tamamen uydurmadır. Çünkü, elimizde gayet basit bir örnek var. Rah-
metli Seyfi Seyfettin Beyefendinin Türkiye'de yazılmış olan eski
yazılı kitaplar katalogunu tetkik ederseniz bunu iyi anlarsanız.
İlk eserlerin ekserisinin ufacık, evlerinde matbaa kuran camî iman-
larının ve hafız ve vaizlerin bastıklarını görürsünüz. Eğer Türki-
ye'de bir adam her sahada olduğu gibi, öncülük etmemiş olsaydı mat-
baada, belki matbaa çok daha çok gelirdi Türkiye'ye. Ama, o tuttu-
rulan o taassup yaygarası mütemadiyen her sarıklıyı "Müteassıp
adam" diye ileri sürmesi bunların da üzerine çok haksız olarak
bu şekilde iftira ve ithamı ileri götürmüştür.

Şimdi, gazetelerin Birinci Meşrutiyete bu şekilde ulaşmış
olan gazeteler Abdülaziz'den sonra Abdülhamit devrinde matbaaların
gelişmesi, Abdülhamid'in ve Yıldız arşivlerinden tetkik buyurun,
İstanbul'da kurulan bütün matbaalar Ebülziya'nın da fevkalade güzel

eserler bastığı, matbaaların parasını Abdülhamit'ten almıştır. Bütün Osmanlı matbası ve halen yeri bugünkü Darüşşafaka'nın elinde bulundurduğu, bina yaptığı Çemberlitaş'daki ve o zamanın en güzel matbalarından biridir, gerek kâğıtlarını, gerekse şeyini Abdülhamit Hazinesinden değil, şahsî parasından vermiştir ve o zaman memleketin her tarafında açılan matbalar ve Avrupa ayarı basılmış olan Malumat Gazetesinin, Şehbal'in, Serfeti Fünun'un Avrupa'nın bastığı mecmualar ayarında eserler basmaları o devrin verdiği imkânlar sayesinde. Ama, gazetelerde de geniş bir sansür vardır.

Şimdi, biraz evvel çok haklı olarak işaret edildiği gibi, bu sansür lazım mıydı değil miydi?.. Bu sansür zarurî idi. Eğer Abdülhamit memlekette bugün kendisine memlekette hücum edilerek söylenen istibdat idaresinde mi, polis rejimiyle idaresini sürdürmeseydi, o 33 sene memleket ayakta katiyen kalamazdı, çok daha çabuk dağılır giderdi ve başka çaresi yoktu. Çünkü, düşünün; eğer bugünkü Rusya'yı ele alalım. Bugünkü Rusya'dan polis rejimini ortadan kaldırdığınız zaman Rusya'dan kaç adet devlet çıkacağını gözlerimiz önüne getirelim. En basitini ele alalım. Afrika'da 6-7 tane büyük müstemleke vardı. Bugün Avrupa'daki bugün mevcut olan memleketleri saymak imkânına mâlik değilim. Her Allahun günü yeni birisi çıkıyor. Rusya'daki baskı rejiminin kaldırın bugün aynı şey olur, ama Romanya'daki, Bulgaristan'daki baskı rejimini kaldırın parçalanmaz?.. Çünkü, halkın yüzde 95'i Bulgardır, yine yüzde 95'i Romendir, ama benim imparatorluğumda, sözümün başında da arz ettiğim gibi, halkımın yüzde 30'u ancak Türkse ben burada polis rejimini, sıkı bir kontrol rejimini ortadan kaldırdığım dakikada, zaten bir yandan Avrupa'nın mütemediyen teşvikleri, kışkırtmaları, bir yandan içerdekilerin istiklâllerine kavuşmak için yaptıkları hareketler varken, kendi elimle kendi devletimi parçalamak mecburiyetine giremem. Meşrutiyetin ilânını Abdülhamit eğer rafa kaldırmamış olsaydı, Meşrutiyet meclislerindeki eskeriyetin ekalliyetlerden mü-

rekkep olacağı neticesini memleket kendiliğinden meşrutiyetin vereceği kararları, yani Meclisin vereceği kararlar, dağılıp, parçalanmaya, arka arkağa birtakım evvela yarı istiklâller, ondan sonra birtakım otonomiler ve arkasından da istiklâli kabul etmek yollarına gitmekten başka çare yoktu. Bugün o devrin şeylerine yapılan hücumlardan bir tanesi; "Bilmem onun zamanında Tunus, onun zamanında Mısır kaybedildi" Evet, Tunus ve Mısır onun zamanında kaybedildi, ama Tunus'un, Mısır'ın kaybı ne kadar, kaç asrın hazırladığı birolaydır. O zaman elinizde imkânlar yokken Fransa hücum edip Tunus'u aldığı zaman ben buradan harp açabilir miydim? İngiltere dünyaya hakim olmuş vaziyete gelmişken, ber güç bela ayakta dururken İngiltere'ye karşı harp açabilir miydim? Bunları düşünmeden, etmeden "Bu adam memleketi mahfetti" diye yüklenmekte çok büyük günahıdır.

Gazetelerimizin memlekete ilk defa olarak bir efkârı umumiye yaratma hareketleri İkinci Meşrutiyette başlamış, ama kısa bir zaman sonra onlar da birbirlerini yedikleri için, memlekette anarşi yarattıkları için gene örfi idarelerle durmuş ve ilk defa olarak efkârı umumiye yaratılması 1922'den sonra başlamıştır. O da 1925'e kadar olmak üzere 3 sene sürmüştür. 1925 senesinde gene ortalık karartırılır, tekrar sıkı bir dönem başlar ve basın gene öldürülür. Türkiye'nin basın tarihi layikiyle tetkik edilecek olursa, Türkiye'de sarbestgazecelik -son devreyi saymıyorum- 1972'ye kadar olan devreyi ela alırsak, ilk defa olarak, yani hakiki cumhuriyet olan 1950'güne kadar olan devreyi, parmakla sayılacak kadar az senelerdir. Nitekin, Ebüzziyâd ilk defa gazete sahibi olarak İbret'te gazeteciliğe başladığı zaman ve Tasviri Efkar, ben sanatoryumda bulunduğum senelerde 1949'da, 77 sene büyük baba, iki oğlu ve torunu gazetecilik yapmışlardır. Bunüddet zarfında 5 hünkar, ve 2 Reisicumhur olmuştur. Abdülaziz, Sultan Murat, Abdülhamit, Sultan Reşat, Vahdettin; 2 de reisicumhur, Atatürk ve İnönü. Bu

Beyazıt Hanın devletinin gölgesinde basılmıştır" ibaresini korlar. Bir kısmında da "Sultan Selim Hanın imparatorluğunun gölgesinde basılmıştır" diye ibare vardır. Biz, bu müsamahayı gösterip, bu yeni icada karşı bu kadar geniş bir davranışta bulunduğumuz zaman İspanya'da Ferdinand'la, Katolik İzabel topladığı yazma Arapça kitaplarla, topladığı basma Yahudice kitaplarla meydana getirdiği yığınlar üzerinde, İslâmîte reddetip Hıristiyanlığa geçmeyen Müslümanı, Yahudilikten vazgeçip Hıristiyan olmayan Yahudiyi onların üzerinde onları tutuşturarak yakmakla meşguldür. O mu medeni, ben mi medeniyim? Ben burada matbaaları açtırdıpta bu şekilde kitap bastırmaya başladığım zaman Avrupa'nın birçok, biliyorsunuz o zaman pek çok şehirler şehrin valisi tarafından bir nevi muhtariyet altındaymış gibi idare edilirdi. Bunların birçoğu "İncile muhaliftir" diye matbaayı kendi topraklarına, kendi hudutlarına sokmamaktadırlar ve bizde Yahudi Matbaasından sonra devam etmemiştir. Çünkü, harfleri dökcek insan kalmamıştır ve yavaş yavaş onlar da okumayı-yazmayı Endülüs'deki gibi devam ettirememişlerdir. Ondan sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında ilk Ermenice matbaa Kumkapı'da kurulmuştur. Bastığı kitaplar berbat şeylerdir, tahta harflerle yapılmıştır. döküm harfleri yoktur. 1727'de ilk Rumca matbaa başlamıştır, ondan sonra da onların harfleri teker teker olduğu için nispeten daha kolay dökülüp yapılabilmektedir; ancak bundaki gecikme harflerin güçlüğü ve baskının berbatlığı yüzünden geç kalmıştır, ama Türkiye'de matbaa, arz ettiğim gibi, icadının 50 nci senesinde girmiştir ve bu giriş hepimizin malumumuzdur ve bu hepimizin malıdır. Ne Yahudî-nindir ne herhangi bir icatta bulunandır, benimmalındır.

Teşekkür ederim.

BAŞKAN- Efendim, Türk siyasî, fikir, kültür hayatında gizli kalmış, birçoğumuzun farkına varmadığı hakikatleri gün ışığına çıkaran değerli fikirş adamı, yazar Ebuzziyat Beye teşekkür ediyorum.

Şimdi sözü, Meşrutiyet hareketinin fikir yapısını dile ge-

Devri Basın Yayın Hayatının
Osmanlı Aydınına tesiri

"Meşrutiyet devresi basın yayın hayatının OSMANLI AYDINI'na tesiri" gibi geniş bir konuyu, kısa bir zaman çerçevesine sıkıştırmak mecburiyetinde olduğumuzdan konuşmamızı ancak umumi hatlarla ele almak mümkündür.

Konuya girmeden evvel mevzuumuzun üç esas unsuru üzerinde durmak gerekiyor. Bunlar "Osmanlı Aydını", "Yayın" ve "Basın" dır.Yani bu aydın kütlesini etkilemiş olan "basılı kitap" ile gazete ve mecmualar.

Evvelâ esas unsurumuz olan "Osmanlı Aydını"ndan ne anladığımızı açıklamak isteriz. Malûm olduğu üzere, İmparatorluğumuz, hangi dine, hangi milliyete ve kavme mensup olursa olsun, hududları içinde yaşayan bütün tebaasını "OSMANLI" kabul etmiş ve aralarında hiçbir ayrıcalık görmemiştir. Bu itibarla "Osmanlı Aydını" dediğimiz zaman, yüz yıllar boyunca "Osmanlı" mefhumunun birer parçası olarak yaşamış bulunan bütün bu "Osmanlı Aydını", bu imparatorluğun aydınıdır.

İmparatorluğumuzun fikir ve ilim hayatında eser vermiş, varlık göstermiş her bir aydın, ister Türk, ister Arab, ister Ermeni, Rum, Bulgar, Sırp, Rumen olsun, bu bir "Osmanlı Aydını"dır.Tebaamız olan bu aydınlardan biri eğer bir eser vermişse, ilmi bir varlık göstermişse, bu, hiçbir zaman mensub olduğu milliyetin veya kavmiyetin eseri değil, Osmanlının eseridir. Eğer İmparatorluğumuzda, dünyanın hiçbir imparatorluğunda ve Devletinde görülmemiş bir vicdan hürriyeti, insan haklarına riayet, fikir ve düşünce serbestisi ve son derece geniş bir müsamaha anlayışı bulunmasaydı, Devletimizin asli unsuru Türkten başka, hiçbir din, dil, ırk ve mezhep mensubunun değil eser verebilmesi, kendi öz dilini ve dinini muhafaza ederek yaşayabilmesi dahi mümkün olamazdı.

Diğer bir tabirle ifade etmek icab ederse, eğer biz Türkler, islamiyetin "dinde zorlama yoktur" kaidesine son derece riayetkâr davranmamış olsaydık, eğer biz dünyada eşi görülmemiş müsamahamızla insan haklarına riayet eden kimseler bulunmasaydık beşyüz yıl hüküm sürdüğümüz Avrupa eyaletlerimizde, bugün, Viyana kapılarına kadar, islam dininden gayri bir dine mensup insana türkçeden başka dil konuşan kimseye rastlanamazdı.

Maalesef, bugüne kadar, "Osmanlı Aydını" mefhumu, bur gerçek zaviye açısından, ele alınıp incelenmemiş, bu alanda eser verilmemiştir. Buna mukabil, dostumuz oldukları iddialarında bulunan malum "Büyük Devletler" denilen malum Batı Devletlerinin, İmparatorluğumuzdan koparmağı başardıkları vatan parçalarımızda yarattıkları devletlerdeki dünkü "Osmanlılar" idaremiiz altında iken, yani bierer Osmanlı oldukları zamanlarda meydana getirdikleri eserleri, bierer Osmanlı eseri olarak değil, kendi milliyetlerinin bierer mahsulu olarak tanıtmaya yoluna girmişler ve bu feci yalanı da, gerçekmiş gibi, kabul ettirmeyi başarmışlardır. Hakikatlerle taban tabana zıd olan bu yalan iddiaları çürütmek ve gerçeği meydana çıkarmak, bizim, bugünkü aydın neslimizin vazifesidir.

"Osmanlı Aydını" unsurunu böylece tesbit ettikten sonra, konumuzun diğer iki esas unsuru, "yayın" ve "basın" mefhumlarını ele alalım.

Yayın hususunda, maalesef, bugünkü Türk aydını, nedense büyük bir gerçeği görmemekte veya, araştırma gibi zahmetli bir çabaya girişmek istemediğinden, görmezlikten gelmektedir. İşlenmiş bulunan ve halen de işlenmekte devam edilen büyük hata, bizde, matbaanın İbrahim Müteferrika ile başlamış olması, yani Batı matbaacılığının icadından, 280 sene sonra Türkiye'ye, ancak 1729 da, girdiğini söylemektir.

1729 da Türkiye'ye giren "MATBAACILIK" değil, "TÜRK DİLİNDE MATBAA" dır. Halbuki, matbaa, Batıda kullanılmaya başlanmasından 50 yıl kadar sonra, memleketimize, 1490 da girmiş ve bu güne kadar da devamlı olarak mevcudiyetini muhafaza etmiştir.

İlk Osmanlı matbaaları, 1490 da İstanbulda faaliyete geçmiştir. 1490 ikinci Sultan Bayezid Hanın hükümlerinde olduğu devirdir. Bu yılda Kastil Kralı Ferdinand, 700 yıllık Endülüs Devletinin son Sultanlığına topraklarını da eline geçirmiş ve katolik olmağı red eden Endülüslü müslümanlarla müsevileri feci işkencelerle imhaya girişmiştir. Bir kimsenin hangi inanca, hangi dine mensup olduğunu, kendisinden ve Cenab-ı Hak dan başka kimsenin tesbit edemeyeceğini bilen ve ülkeden kaçma fırsatını bulamamış Endülüs müslümanları, tehdit ve işkence karşısında, katolikliği kabul etmiş görünerek, çoluk çocuklarının ve kendilerinin hayatlarını kurtarma yolunu seçmişlerdir. Halbuki, Müsevî dininde - katoliklikte olduğu gibi- yalandan da olsa, başka bir dini kabul ettiğini bildirmek yasaktır ve yapılırsa dinden çıkıldığına inanılır. Bu yüzden müseviler, tazyik ve zulme dayanıyor ve öldürülüyorlardı. Endülüs müslümanlarının teslimiyetine karşı, yahudilerin ölümü göze almalarına takdirle karşılayan ikinci Sultan Bayezid, yolladığı gemilerle Endülüs müsevilerini memleketimize getirmiştir. Bu müseviler Osmanlı gemilerine bildikleri andan itibaren "Osmanlı Tebaası" olmuşlardır. Bunlar matbaalarını da beraberlerinde getirmişler ve Sultan Bayezid'in müsaade fermanı ile, İstanbulda ve Selânik'te ilk matbaalarını kurmuşlar, İbrani dilinde ilk Osmanlı Kitaplarını basmışlardır. Bu eserlerin hemen hemen hepsinin kapağında : "Sultan Bayezid-i Sanî saltanatının gölgesi altında", "Sultan Selim-i Evvel Saltanatının gölgesi altında basılmıştır" ibaresi vardır. Bir kısmında da Hünkârın fermanının örneği verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, bilhassa itilâ devrinde, ilme, yeniliğe açık ve vicdan hürriyetine o derece riayetkârdır ki, yeni icad bir usule, yabancı dil, başka bir din, eser yayınlanmasını tabii karşılamış ve bu serbestiyi, Hünkârının fermanı ile de hükme bağlamıştır. (1) Halbuki aynı sıralarda, bizlere barbar diyen Batıya mensup ve dindarlığının simgesi olarak da kendisine "katolik" lâkâbı verilmiş tarihte "Katolik İzabel" diye intikal etmiş Kastil Kraliçesi ile kocası I- İlk matbaa 1490 da Ortaköyde açılmıştır, ismi BELVEDERE dir.

Kral Ferdinand, katolikliği kabulü red eden yahudi ve müslümanları, meydana getirttiği basma ibranice ve yazma arapça kitapların yığınları üzerinde çarmlıca gererek, yakmaktadır.

Yine aynı yıllarda, Avrupanın bazı müstakil şehirlerinin hakimi (Beyi), "İncil'e muhaliftir" (ç) diyerek şehirlerinde matbaa kurulmasını ve basma kitap satılmasını yasaklamışlardır. Arz ettiğim bu gerçekler birçok batı eserlerinde kayıtlıdır. Ayrıca Endülüsten kaçabilen ve dünyanın dört bir bucağına dağılan musevilere, 17. Yüz yıl sonlarına kadar, Osmanlı İmparatorluğundan başka hiçbir ülkede, matbaa kurmalarına ve eser basmalarına müsaade edilmemiştir.

İmparatorluğumuzun Ermenice konuşan halkı, ilk matbaalarını 1529 da Kanunî Sultan Süleyman devrinde, İstanbulda Kumkapıda açmışlardır.

İmparatorluğun Rumca konuşan mensupları da ilk matbaalarını 1627 de 4. Murad devrinde, Beyoğlunda tesis etmişlerdir. Bütün bu gerçekler, matbaanın, "taassup" diye adlandırılan "cehalet" yüzünden memleketimize sokulmadığı, bu ilk matbaalarını da Yavuz Sultan Selim ve Sultan 4. Murad ve zamanında yasaklandığı ifadesi, hain bir iftiradır. Üstelik de bu iftiraları ortaya atanları maalesef, bizim kendini bilmez bazı cahil yazarlarımızdır;

Osmanlı İmparatorluğunu meydana getiren muhtelif unsurları kullandıkları dillerde matbaa açtıkları ve kitap bastıkları halde, Türk unsurunun, kendi öz dillerinde matbaalarını, 1729 a kadar açmamalarının sebebi, yine bir takım yazarımızın, bilerek veya bilmeyerek, tarihe mal etmek bedbahtığında buldukları gibi, asla "TAASSUP" yüzünden değildir.

O yıllarda baskı makinesi denilen, daha doğrusu "matbaa" denilen şey, iri bir mengene den ibaret bir alet bir tepsi büyüklüğünde, tekne denilen, yarı gazete boyunda mağeni bir levha ve bir iki çeşid yazı ihtiva eden, "kasa" denilen çekmecedden ibarettir. Kütüphanelerimizde mevcut Müteferrika baskısı kitapları tedkik edin ve sahifelerinin üzerinde elinizi gezdirin, bir sahifenin harflerinin, sahifenin arka tarafına kabarmış

olarak çıkıntılar, pütürler meydana getirmiş olduğunu görürsünüz. Bu hal mengene den ibaret olan baskı makinesinin, harflere sürülen mürekkebin iz bırakması için sıkıştırılması neticesi meydana gelmektedir. Her kağıd sahifesi nemlendirilip teker teker mengeneye konulmakta, mengene sıkılmakta sonra kurutulmakta idi. Bu işlemler bir çok vakit alan çalışmayı gerektirmektedir. Yazılar okunaksız ve çirkindir. Kağıd, kağıd baskı tazikine dayanabilmesi için kabadır. Bütün bu muameleler de maliyeti, yazma kitap kadar, hatta bazen de daha pahalıya getirmektedir. Buna mukabil yazma eserler harelenmiş, günümüzün kuşe denilen parlak kağıdı ayarı kağıda yazılmaktadır, Yazı sonderece güzel ve okunaklıdır, flatı da hasılı kitap ayarında olduğundan baskı kitaba itibar yoktur.

TDV İSAM
Kütüphanesi Arşivi
No 2E11265

Bu ilk basılan kitaplar -ki 17 çeşiddir- o kadar okunaksız ve baskı yönünden çirkindir ki, beşer yüz aded basıldıkları halde, 1930 lu yıllarda, yani basıldıklarından iki yüz yıl sonra, Sahafalarda iki üç yüz liraya bulunabiliyorlardı.

O tarihlerdeki Türk harfile matbaa yapılamamasının sebebine gelince, Arap harfi dediğimiz eski yazımız ile matbaahurufatı imal etmek, Batı memleketlerinin kullandıkları lâtın alfabeli esasa göre harflere kıyasla, o devirlerin teknolojisile hem güç hem de estetikten mahrum netice vermektedir. Bunun başlıca sebebinin de Lâtin alfabesinin birbirleriyle bağlantısı olmayan teker teker harflerinin yan yana gelmeleri ile kelimenin oluşması, Arap alfabesinin ise, her bir harfinin, kelimenin nevine göre, baştan, ortadan, sondan ~~birbirleriyle~~ hem de tek başlarına birbirleriyle bağlanmaları ile meydana getirdikleri şekilde kelimenin oluşmuş bulunmasındandır. Lâtin ve Kiril alfabesinde, majisküller dahil 50 - 60 parça harf varken, bir tam takım eski yazı Türkçe matbaa harfi 610 ayrı parçadan meydana gelir. Bu 610 parçadan oluşan eski alfabemizin her bir parçası, bir el yazması nefasetile birbirleriyle bitişip kelimeyi meydana getirmezlerse, güzellik ve ahenkten mahrum bir netice verir. İşte o devrin harf dökme tekniğinin bu meseleyi hal edebilecek derecede gelişebilmesine kadar, Türk harfile matbaa İmparatorluğumuzda kurulamamıştır. Götenberg'in ilk matbaa harflerinin bile, madenden dökülme usulü icad edilmeden evvel, şimsirden oyma tahta hurufattan meydana getirildiği, hatta 1545 de İstanbulda açılan ilk Ermeni Matbaasının bile kitaplarını tahta harflerle basdığını unutmamak lazımdır. Şimsirden yontma tahta & Arap harfi imal edilemeyeceği ise bedihidir.

Bizde, bilhassa son zamanlarda, bir çok yalan, gerçekmiş gibi ileri sürülmeğe çalışıldığından, yıllar ve yılların boyunca "gerçek" diye zihinler yerleştirilmiş yanlışlar düzeltilmeğe kalkışılınca, şüphe uyandırmaktadır. Bu itibarla, mecburen teferuatına girerek açıkla-

... bir de Batı kaynağını sunmağı zaruri

Bx 226 - 217. Sakıfelerinde aynı şu sözler vardır:

"Arap ülkesinde hiç bir matbaa yoktur.Müslümanların yakın bir gelecekte de matbaa tesis etmeleri mümkün olamayacaktır.Bunun sebebi Avrupada sanıldığı ve yaygın olarak tekrarlandığı gibi, Osmanlı İmparatorluğunun ilmiye sınıfının ve bu sınıfın himayesinde bulunan geniş hattat topluluğunun muhalefetinden dolayı değildir. Gerçek sebep birbirine bitişik ve bazen birbirinin içine girmiş gibi yazılmakta olan Arap harflerinin güzelliğini, bugünkü matbaa tekniği, okunaklı olarak vermek imkânına sahip değildir. Buna mukabil bu harfler el ile yazıldığı zaman son derece güzel ve okunaklı olarak belirnektedir.Basılı harflerle bu netice elde edilemediğinden,İstanbulda açılmış olan İbrahim Efendinin (İbrahim Müteferrika) matbasınca basılan eserler tabiatıyla rağbet görememiş ve matbaa, faaliyetini tatil etmek mecburiyetinde kalmıştır!"

Bizde Türkçe dilinde Matbaa bu anlattığımız sebepler yüzünden ancak 1726 da harekete geçerken, İmparatorluğumuzun Rumenler, Sırp lar, Hırvatlar, Yunanlılar, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler ve sair milliyetlere ve kavimlere mensup Osmanlıları, bu gün milli isimleri altında Devlet halinde vucüt bulmuş ayaletlerde ve bugünkü hudutlarımız içinde, matbaalar kurarak kendi dillerinde kitap yayınlama, gazete ve dergi çıkarmaya başlamışlardır.Bu Osmanlılar hakkında derinlemesine bir çalışma yapamamış olduğundan "Osmanlı Aydını" olarak bunların Osmanlı kültürüne katkılarını belge ve bilgi olarak maalesef anlatamıyorum. Sadece, üzerinde az çok araştırma yapmış olduğum Ermeni ve Rum asıllı Osmanlıların vermiş oldukları eserlere bir iki cümle ile temas etmek isterim.

19. yüz yılda Ermeni asıllı Osmanlılar Ermeni harfi ile Türkçe olarak - Büyük bir çoğunluğu ermenice bilmediklerinden - Fransız klasiklerinden hemen hemen tamamını tercüme etmiş ve yayınlamışlardır.(1) Keza Anadolu ve İstanbulda yaşayan Rum asıllı Osmanlılar d

1- İstanbul Atatürk Kitaplığında ve Viyana Mihitarist Ermeni Kongregasyonu Kütüphanesinde koleksiyonları mevcuttur.

Hem Rumca hem de Kafamanî denilen Rum harfiyle Türkçe - Zirâ Doğu ve Orta Anadolu Rumharı da Rumca bilmezlerdi. - ile bir hayli eser yayınlamışlardır. Yine Gayri müslim aydın Osmanlı tebasının da, 19. yüz yıldan başından beri yaygın müşterek dil olarak kullandıkları Fransızca ile de pek çok İmparatorluk hudutlarımız içinde pek çok eser basmışlardır. Tanzimat devrinin "Osmanlı Aydını" çeşit çeşit dillerdeki basma eserlerle kültür edinirken devletin bunlara nisbeten mahdut kalan müslüman unsurunu da kıymetli yazma eserler yetiştirmiştir.

Yukarda da işaret ettiğimiz gibi, maalesef, bu güne kadar, İmparatorluğumuz hudutları içinde değil sadece İstanbulda bile basılmış olan Türkçe dili dışındaki Osmanlı kitapları hakkında, ciddi bir araştırma şöyle dursun basit bir bibliyografya bile meydana getirilememiştir. Hazin olan şudur ki bizden koparılmış olup devlet diye ortaya sürülen "Eski Osmanlılar" yani bu günkü Bulgarlar, Yunanlar, Hırvatlar, Sırpalar, Rumenler, İsrailliler, Araplar, bizim bizim tabahız olarak, yaşadıkları devirler ait, kendi dillerinde, ama bizim verdiğimiz imkan ve müsaade sayesinde yayınladıkları eserler hakkında çeşitli bibliyografyalar tertip edip yayınladıkları halde, biz, bu güne kadar imparatorluğumuzun mahsulü, öz malımız olan bu eserleri bildiren bibliyografyalara bile alıp tercüme etmeyi henüz akıl etmiş değiliz.(2) Üniversitelerimizin araştırmacı genç elemanlarından bu himmeti bekliyoruz.

Batıda nasıl matbaa evvela kitap, sonra da gazete ve dergiyi doğurmuş ise biz de de aynı şey meydana gelmiş.Hudutlarımız içinde ilk gazete İstanbul'da basılmıştır. Ancak bu gazete İstanbul'da meydana çıkmış ise de Osmanlıların eseri değil İstanbulda Fransız sefaretinin kendi binasında kurduğu özel matbaasında yayınlamıştır.

1795 - 1797 yıllarında.. Fransız ihtilalinin kargaşa yılları direktuar 2- İstanbulda Kumkapıda Merdivenli Kilisenin baş Papazı Sakuludes Efendi İstanbulda Rumca yayınlamış eserler hakkında, bir bibliyografya hazırlamaktadır.

İdaresi zamanı. Gazetenin resmi maksadı Fransız ihtilali hakkında İstanbul ve Diğer Osmanlı şehirlerinde bulunan Fransızlara tatlısu Franklerine ve Fransızca bilen Osmanlılara ihtilal haberleri sunmak. Gerçek maksadı ise Osmanlı imparatorluğunda da, Fransadaki gibi bir ihtilal yaratmak hayali !! Bu gizli maksat meydana çıkınca da gazetelerin yayınlanması yasaklanmıştır. Basın tarihimizde yayını yasaklanan ilk gazete de budur.

Gizli ve aleni maksat ne olursa olsun. Fransız sefaretinde 3 yıl zarfında 3 ayrı isim altında çıkarılan sonra da sefaretin gizli maksadının anlaşılmasıyla yasaklanan bu yayınlar sayesinde, Osmanlı Aydını gazetenin ne olduğunu görmüştür. ~~Arada 1797~~ Ondan sonra da 1797 de Mısırı işgal edip 4 yıl idare eden Fransızların Kahirede çıkardıkları 2 gazete ile de Mısır ve Suriye Osmanlıları gazete ile tanışmışlardır.

Bu tarihten sonra 25 yıl kadar bir duraklama olmuş ve ilk özel Osmanlı Gazetesi 1824 de İzmir de çıkmıştır. Bu gazete Fransızca konuşan Osmanlıların gazetesi Smyrnéen (Ocak 1824).

1824 sene banı İmparatorluğumuzda özel gazeteciliğimizin başladığı yıldır. Bu ilk Osmanlı gazetesini yine İzmirde, diğer Fransızca ve Rumca gazeteler sonrada İstanbulda ~~1828~~ ve İmparatorluğumuzun muhtelif bölgelerinde çeşitli dilleri konuşan tabalarımızın gazeteleri yayınlanmağa başlanmış, niyahet ilk Türkçe gazete, "Vekayeyi Misriye" Mısırda doğmuştur. (20.11.1828) 3 yıl sonra da İstanbulda ilk Türkçe gazete "Takvimi Vekayi" yayınlanmıştır. (31.10.1831)

Türkçe Gazete resmidir. Memurlara dağıtılmaktadır. Arkasından 9 yıl sonra çıkan 2. Türkçe gazete "Cerideyi Havadis" (31.7.1840) Yarı resmidir. İkisinin de tirajları 200 - 300 arasındadır. İçlerinde Osmanlı Aydınını tenvir edecek hiç bir yazı yoktur. Üstelik ilkinin bir Fransız Black bey, ikincisini bir İngiliz Chorçil çıkarmaktadır.

Ancak Bu ikinci gazetede 20 yıl, ilk Türkçe gazeteden ise 42 yıl sonra dir ki, Osmanlı Türk Aydınını uyuracak etki altında

bırakacak hususi gazetenin çıkartıldığına görüyoruz: Şinasi ve Ağah Efendilerin " Tercümanı Ahval" ı (22.10.1860)

İlk defa bu gazetede, iki sene sonra da Şinasinin çıkarttığı "Tasviri Efkar" da olayları yorumlayan fikir makalaları ihtifa eden bu gazeteler, "Gazete" denilen nenneden beklenen vazifeyi görmeye başlamışlardır. Ancak bunların da tirajlarının 500 - 700 nüsha arasında dolaştığını da unutmamak lazımdır &

İmparatorluğun Türkçe konuşan halkının gazete vasıtasıyla uyarılmaları bu derece gecikirken Türkçe dili dışındaki lisanları konuşan tebamız, çeşit çeşit gazete ve dergiye sahiptir.

Bu hazin durumu bir kaç rakkamla belirtelim.İlk Türkçe gazetemiz Vekayi Misriye (1828) den 1850 ye kadar 3 Türkçe gazete diğer dillerde ise 32 çeşitli gazete çıkmıştır.

1860 - 1876 arasında 13 Türkçe 40 diğer dillerde Gazete yayımlanmıştır.

1.Meşrutiyetin ilanına kadar (1876) çoğu pek kısa ömürlü olmak üzere çıkan Türkçe ve Türkçeli özel gazete ve dergiler sadece 114 dır.(22 de Resmî Gazete vardır) Buna mukabil muhtelif dillerde çıkan çeşitli gazetelerin adedi 329 dur) Bunların hepside özeldir.Bu gazetelerin dil itibarıyla öökümlünü verelim: 72 Fransızca, 66 Ermenice, 43 Rumca, 33 Bulgarca, 24 Yahudice, 19 Arapça, 10 İngilizce, 9 İtalyanca 4 Farsca. (Gerçekte bu rakkamlar bir hayli daha yüksektir. Verdiğim rakkamlar sadece şahsen tesbit edebildiklerimdir. Şunu da işaret edelim ki 66 Ermenice gazetenin 43 ü Ermeni harfiyle Türkçe dir. Yukarda da belirttiğimiz gibi o tarihlerde, Ermeni halkının çoğu ermenice bilmemektedir.)

İlk Türkçe ve diğer dillerdeki Osmanlı gazetelerinden birinci meşrutiyetin ilanına kadar olan devrede yayın hayatına geçmiş bulunan bu muhtelif dillerdeki 500 kadar gazete ve dergi, Osmanlı Aydınını tenvir etmiş, fikir vermiş, oluşturmuştur. Ama ne yazık ki o senelerdeki nüfusumuzun nisbeti gibi bu yıllarda çıkan gazetelerin de sadece

üçte biri Türkçedir ! ! Ayrıca Abdulaziz devrinin Abdül Hamit zamanında ki olmakla beraber, hüküm süren sansürü bütün ağırlığı ile Türkçe Gazetelere yönelmekte, fikir yazısına inkân vermemektedir. Üstelik de Türkçe Gazeteleri çıkaran Türkler kültürsüz bilgisiz cahil kimselerdir. Bunun da sebebi aydın ve bilgili yetişen her Türkün derhal Devlet Memuru yapılması, Devlet Memurunun da Gazetecilik etmesinin yasak olması, gazeteciliğe yönelen olursa da, Namık Kemal, Ziya Paşa, Agah Efendi ve arkadaşları gibi derhal memuriyete tayin edilmekte ve İstanbuldan uzaklaştırılarak ellerinden kalemleri alınmaktadır. Bu yüzden Gazete yoluyla uyarma aydınlatma, imparatorluğun Türk halkını değil diğer unsurlarına yaramıştır. Fransız İhtilalinin uyandırdığı milliyetçilik şuuru ve bu şuuru bizi parçalamak için körüklemeye çalışan büyük devletlerin papaları neticesi, basın yoluyla sağlanan uyanmaları aleyhimize müncer olmuştur. Bu devre zarfında Osmanlı Aydınını uyararı 3 - 5 Türkçe gazete Avrupaya kaçıp gazete çıkaran Namık Kemal ve Arkadaşlarının kurdukları "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" nin yayınları ve bunların gizliden gizliye yurda sokularak mümkün olabilmıştır.

1. Meşrutiyet meclisinin, yani fiili meşrutiyetin sadece 10,5 ay sürmesinden sonra, meclisi mebusanın kapatılmasından hemen sonra Sultan Abdülhamit devrinin git gide baskısını artıran sansür hayatına girilmiş ve bu hal 1908 ikinci meşrutiyet ilanına kadar sürmüştür. Bu devirdeki sansür de, yine İmparatorluğun Türk unsuruna çok daha ağır olarak uygulanmıştır. Türkçe gazetelerdeki Hürriyet, Meşrutiyet gibi konularda, telmih olarak dahi yazı yoktur. Halk, Batıdaki fikri gelişmeleri, oluşmaları, ancak ecnebi imtiyazlardan faydalanarak yurda kısmen serbestçe giren Batı gazetelerinden takip edebilmiştir. Birinci Meclisi Mebusan'ın feshi ve Kanuni Esasîyetinin rafa kaldırılması yolu 1878 den sonra Yurt dışına kaçanların yayınlamağa başladıkları "Jön Türk" basını (3) adıyla anılan basın, imparatorlar gizli yollarla soktuğu ve gizli gizli

3- Bu güne kadar tesbit edilen Jön Türk basını 134 geçittir.

Yayabildiği gazetelerle Osmanlı Aydınlarının Türk unsurunu uyarmak ve meşrutiyet yolunda oluşturmakta büyük bir rol oynamıştır.

İnsanı eğiten, kültürlü yani aydın kişi haline getiren gazete ile gergiden önemli unsurun kitap olduğu malumdur. İmparatorluğumuzun 1. Meşrutiyete kadar (1876) Türk Halkına hitap eden Türkçe yayınlanmış kitaplara gelince, bu halanda durum, gazete ve dergiye kıyasla pek feci dir.

İlk Türkçe kitap, İbrahim Müteferrika matbasında 1729 da basılmıştır. Bu tarihten 1. Meşrutiyet arifesine, 1875 e kadar, İmparatorluğumuzda 146 senede basılan Türkçe kitapların çeşit adedi sadece ve sadece 2900 x ! Yılda 20 çeşit kitap ! ! (4) Bu kitapların çeşit itibarıyla

Ancak bu devirlerde, bilhassa Türk dilindeki matbanın emekleme devrelerinde, çeşit itibarıyla büyük mikyasta yazma kitap üretilmiştir. Bunlar çeşit itibarıyla fazla bir rakamı bulmalarına rağmen, yazma olmaları dolayısıyla çok mahdut ve insan topluluğuna ulaşabildiğininde göz önünde tutarsak, Türk Aydınlarının ne derecede zayıp bir rakamla ifade olunabilecek bir topluluk oluşturduğu meydana çıkar. Üstelik gerek yazma gerek basma kitapların içinde ilim olanların pek az, ~~başsuz~~ oldukları felsefe ve siyasi olanların ise - tarihleri bu bölüme almamak şartıyla - yok denecek derecede mahdut olduğu da başka acı bir gerçektir.

Buna karşılık İmparatorluğumuzun diğer dilleri konuşan tabularının lisanlarında basılan kitaplar Türkçedekinin en az 30 misli fazladır. İçlerinde pek çok da felsefi, ilmi, siyasi ve fikri kitaplardır.

Konuşmamızın başlarında söylediğimiz gibi, Meşrutiyet devri Osmanlı Aydınlarının gerek yetişmesi gerekse onları yetiştiren kitap, gazete ve dergiler hakkında ciddi araştırmalar yapılmadan "Osmanlı Aydını" hakkında kesin bir değerlendirmede bulunmak mümkün değildir.

4- Jale Baysan Osmanlılarda yayınlanan kitaplar.

Mesrutiyet

Devri Basın Yayın Hayatının
Osmanlı Aydınına tesiri

Mesrutiyet

" devresi basın yayın hayatının OSMANLI AYDINI'na tesiri "

gibi geniş bir konuyu, kısa bir zaman çerçevesine sıkıştırmak mecburiyetinde olduğumuz konuşmamızı ancak umumi hatlarla ele almak mümkündür.

Konuya girmeden evvel mevzuumuzun üç esas unsuru üzerinde durmak gerekiyor. Bunlar "Osmanlı Aydını", "Yayın" ve "Basın" dır. Yani bu aydın kütlesini etkilemiş olan "basılı kitap" ile gazete ve mecmualar.

Evvelâ esas unsurumuz olan "Osmanlı Aydınından ne anladığımızı açıklamak isteriz. Malûm olduğu üzere, İmparatorluğumuz, hangi dine, hangi milliyete ve kavme mensup olursa olsun, hududları içinde yaşayan bütün tebaasını "OSMANLI" kabul etmiş ve aralarında hiçbir ayrıcalık görmemiştir. Bu itibarla "Osmanlı Aydını" dediğimiz zaman, yüz yıllar boyunca "Osmanlı" mefhumunun bîr parçası olarak yaşamış bulunan bütün bu "Osmanlı Aydını" bu imparatorluğun aydınıdır.

Rumen, X
İmparatorluğumuzun fikir ve ilim hayatında eser vermiş, varlık göstermiş her bir aydın, ister Türk, ister Arab, ister Ermeni, Rum, Bulgar Sırp olsun, bu bir "Osmanlı Aydını"dır. Tebaamız olan bu aydınlardan biri eğer bir eser vermişse, ilmi bir varlık göstermişse, bu, hiçbir zaman mensup olduğu milliyetin veya kavmiyetin eseri değil, Osmanlı'nın eseridir. Eger İmparatorluğumuzda, dünyanın hiçbir imparatorluğunda ve Devletinde görülmemiş bir vicdan hürriyeti, insan haklarına riayet, fikir ve düşünce serbestisi ve son derece geniş bir müsamaha anlayışı bulunmasaydı, Devletimizin asli unsuru Türkten başka, hiçbir din, dil, ırk ve mezhep mensubunun değil eser verebilmesi, kendi öz dilini ve dinini muhafaza ederek yaşayabilmesi dahi mümkün olamazdı. Diğer bir tabirle ifade etmek icab ederse, eğer biz Türkler, islamiyetin "dinde zorlama yoktur" kaidesine son derece riayetkâr davranmamış olsaydık, eğer biz dünyada ~~bu~~ eşi görülmemiş müsamahamızla insan haklarına riayet eden kimseler bulunmasaydık, beşyüz yıl hüküm sürdüğümüz Avrupa eyaletlerimizde, bugün, Viyana kapıla-

larına kadar, islam dininden gayrı bir dine mensub insan, türkçeden başka dil konuşan kimseye rastlanamazdı.

Maalesef, bugüne kadar, "Osmanlı Aydını" mefhumu, bu gerçek zaviye açısından, ele alınıp incelenmemiş, bu alanda eser verilmemiştir. Buna mukabil, dostumuz oldukları iddialarında bulunan ^{malum} ve "Büyük Devletler" denilen Batı Devletlerinin, İmparatorluğumuzdan koparmağı başardıkları vatan parçalarımızda yarattıkları devletlerdekiünkü "Osmanlılar" idare-
miz altındaki, yani birer Osmanlı oldukları zamanlara ^{men} ^{da} meydana getirdik-
leri eserleri, birer Osmanlı eseri olarak değil, kendi milliyetlerinin bir ^{er} mahsulu olarak tanıtma yoluna girmişler ve bu feci yalanı da, gerçek miş gibi, kabul ettirmeyi başarmışlardır. Hakikatlerle taban tabana zıd olan bu yalan iddiaları çürütmek ve gerçeği meydana çıkarmak, bizim, bugünkü aydın neslimizin, vazifesidir.

"Osmanlı Aydını" unsurunu böylece tesbit ettikten sonra, konu-
muzun diğer iki esas unsuru, "yayın" ve "basın" mefhumlarını ele alalım.

Yayın hususunda, maalesef, bugünkü Türk aydını, nedense büyük bir gerçeği görmemekte, veya, araştırma gibi zahmetli bir çabaya girişmek istemedi-
ğinden, görmezlikten gelmektedir. ~~İşlenmemiş~~ işlenmiş bulunan ve halen de işlenmekte devam edilen büyük hata, bizde, matbaanın İbrahim Mü-
teferrika ile başlamış olması, yani Batı matbaacılığının icadından, ~~matbaanın~~
280 sene sonra ~~matbaanın~~ Türkiyeye, ancak 1729 da, girdiğini söylemektir.

1729 da Türkiyeye giren ~~matbaanın~~ "MATBAACILIK" değil, "TÜRKÇE
DİLİNDE MATBAA" dır. Halbuki, matbaa, Batıda kullanılmaya başlanmasından
50 yıl kadar sonra, memleketimize, 1490 da girmiş ve ~~devamla~~ ^{da} bugüne kadar devamlı olarak mevcudiyetini muhafaza etmiştir.

İlk Osmanlı matbaaları, 1490 da İstanbul'da faaliyete geçmiştir.
1490 ikinci Sultan Bayezid Hanın hükümrân olduğu devirdir. Bu yılda Kastil
Kralı Ferdinand, 700 yıllık Endülüs Devletinin son Sultanlığının toprak-
latını da eline geçirmiş ve katolik olmağı red eden Endülüslü müslümanlar-
la musevileri feci işkencelerle imhaya girişmiştir. Bir kimsenin hangi
inanca, hangi dine mensup olduğunu, kendisinden ve Cenab-ı Hak dan başka

teslim edemeyeceğini

kimse ~~her~~ *teslim edemeyeceğini* bilen ve ülkeden kaçma fırsatını bulamamış Endülüs müslümanları, tehdit ve işkenve karşısında, katolikliği kabul etmiş görünerek, çocuklarının ve kendilerinin hayatlarını kurtarma yolunu seçmişlerdir. Halbuki, Musevî dininde - katoliklikte olduğu gibi - yalandan da olsa, başka bir dini kabul ettiğini bildirmek yasaktır ve *yakılırsa* dinden çıkıldığına inanılır. Bu yüzden museviler, tazyik ve zulme dayanıyor ve öldürülüyorlardı. Endülüs müslümanlarının teslimiyetine karşı, yahudilerin ölümü göze almalarını takdirle karşılayan ikinci Sultan Bayezid, ~~Endülüste~~ yolladığı gemilerle, Endülüs musevilerini, memleketimize getirmiştir. Bu museviler Osmanlı gemilerine bindikleri andan itibaren "Osmanlı Tebaası" olmuşlardır. Bunlar matbaalarını da beraberlerinde getirmişler ve Sultan Bayezid'in müsaade fermanı ile, İstanbul'da ve Selânik'te ilk matbaalarını kurmuşlar, ~~ve~~ ibrani dilinde ilk Osmanlı Kitaplarını basmışlardır. Bu eserlerin hemen hemen hepsinin kapağında "Sultan Bayezid-i Sanî saltanatının gölgesi altında", "Sultan Selâm-i Evvel Saltanatının gölgesi altında" basılmıştır" ibaresi vardır. Bir kısmında da Hünkârın fermanının örneği verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, bilhassa itilâ devrinde, ilme, yeniliğe açık ve vicdan hürriyetine o derece riayetkârdır ki, yeni icad bir usulle, yabancı dil, başka bir din, eser yayınlanmasına tabii karşılanmış ve bu serbestiyi, hünkârının fermanı ile de hükme bağlamıştır(1). Halbuki aynı sıralarda, bizlere barbar diyen Batıya mensup ve dindarlığının simgesi olarak, kendisine "katolik" lakabı verilmiş ~~ve~~ tarihe *de* "Katolik İzabel" diye intikal etmiş ~~İzabel~~ Kastil Kraliçesi ile kocası Kral Ferdinand, katolikliği kabulü red eden yahudi ve müslümanları, meydana getirttiği, başka ibrance ve yazma arapça kitapların yığınları üzerinde, çarpmıha gererek, yakmaktadır. [Yine aynı yıllarda, Avrupanın bazı müstakil şehirlerinin ~~vakıfı~~ hakimi (Beyi), "İncil'e muhaliftir" (1) diyerek şehirlerinde matbaa kurulmasını ve ~~kitap~~ basma kitap satılmasını yasaklamışlardır. Arz ettiğim bu gerçekler birçok batı eserlerinde kayıtlıdır. Ayrıca, Endülüs'ten kaçabilen ve dünyanın dört bir bucağına dağılan musevilere, 17 Yüz yıl sonlarına kadar, Osmanlı İmparatoru - İlk matbaa 1490 da Ortaköyde açılmıştır, ismi BELVEDERE dir.

Yeni Sultan S. elim devrinde
başlanlarda da

luğundan başka hiçbir ülkede, matbaa kurmalarına ve eser besmlarına müsaade edilmemiştir.

İmparatorluğumuzun Ermenice konuşan halkı, ilk matbaalarını 1529 da Kanuni Sultan Süleyman devrinde, İstanbulda açmışlardır. *Kumkapıda*

İmparatorluğun Rumca konuşan mensupları da ilk matbaalarını 1627 ~~da~~ *da* 4. Murad devrinde, Beyoğlunda tesis etmişlerdir. Bütün bu gaşek-ler, matbaanın, "taassup" diye adlandırılan "cehalet" yüzünden memleketimize sokulmadığı, bu ilk matbaaların da Yavuz Sultan Selim ~~devrinde~~ ve Sultan 4. Murad ~~de~~ zamanında yasaklandığı ifadesi, hain bir iftiradır. Üstelik de bu iftiraları ortaya atan *ları* maalesef, bizim kendini bilmez bazı cahil yazarlarımızdır!

Osmanlı İmparatorluğunu meydana getiren muhtelif unsurların kullan dıkları dillerde matbaa açtıkları ve kitap bastıkları halde, Türk unsurunun, kendi öz dillerinde matbaalarını, ~~matbaa~~ 1729 a kadar açmamalarının sebebi, yine bir takım yazarımızın, bilerek veya bilmeyerek, tarihe mal ~~ettikleri~~ *ettikleri* etmek bedbahtlığında buldukları gibi, asla "TAASSUP" yüzünden değildir.

0 yıllarda baskı makinesi denilen, daha doğrusu "matbaa" denilen şey, iri bir mengene den ibaret bir ~~makine~~ *alet*, bir tepsi büyüklüğünde, tekne denilen, yarı gazete boyunda madeni bir levha ve bir iki çeşid yazı ihtiva eden, "kasa" denilen çekmecedan ibarettir. Kütüphanelerimizde mevcut Mütfer rika baskısı kitapları tedkik edin ve sahifelerinin üzerinde elinizi gezdirin ^M bir sahifenin harflerinin, sahifemin arka tarafına kabarmış olarak çıkıntılar meydana getirmiş olduğunu görürsünüz. Bu ^{hal} mengene den ibaret olan baskı makinesinin, harflerine sürülen mürekke bin iz bırakması için sıkıştırılması neticesi meydana gelmektedir. Her sahife ^{kâğıd} teker teker mengeneye konulmakta, sonra kurutulmakta ^{idi. Bu işlemler} bir çok vakit alan çalışma ^{ya} gerektirmektedir. Yazı lar okunaksız ve çirkindir. Kâğıd kabadır. Bütün bu muameleler de maliyeti, yazma kitap kadar, hatta bazen de daha pahalıya getirmektedir. Buna mukabil yazma eserler harelenmiş, günümüzün kuşe denilen parlak kâğıdı ayarı kâğıda yazılmaktadır, Yazı sonderece güzel ve okunaklıdır, fiatı da basılı kitap ayarındadır ~~bu yüzden~~ *olduğundan* baskı kitaba itibar yoktur. ~~Bu gerçeği~~

mütfer

mengene
sürülür

kâğıd
başına
dayanabilmesi
için

بوكونك طرقاتك منه قد نوحه ^{استوطيت} ~~تلكمات~~ يا بيه

دوخن الاماره هر بعد لكسه بولد نينه يا بيه

و اصره هياتي ن به بو هر بعد ابي و تالاه

صفحه ال ال افه

آخه قدند كرمه اول پلرمت استم

مقدم وارده ي ن به محمد بيگم تنظرات دوريه خانه

اولوه بري ويا ايلي متوسطه دور و ليخ خانه

خانه بولسوله بر قونو ال ال فده وقت ^{موضعي} بو ¹⁹¹⁷

ايضا طور لغز بولونه ^{ساده} تسجيل ايدك و نور

مقدم ايد خديه اولدر... هله ايضا طور ليه دوريز

يا بيه و يا صبح هيات مقدمه بوكونه

معلم اولادین اوزره پر ایجا قدر لکن حدودا

ایجه ک معاصر، کون فک کون علی اولاره

پر فاضله کوشه بیلور، اتا ویره بیلور

بوجا اول ^{ایزاع} عرقده ویا ملسیره منسوب اولمیشده اولای

دکل بر ادارکله باش دقده کلای لکنه کندی

جه ایته لکه ^{سیرت} ملسیره، کونه واصلیه

سایه کلاه ^{اول بیلورده} نعل بوکوه چیه چیه حرمه

ملسیره منسوب اش ندره طوبیلینده صیانه کلک

بولنامه بر لیکه اویقا دولتمده، وهانک بر اول

ایجاد وینده کر ^{لدریک} کفده بولتمده غمامه

د بوجا اویقا، حال اید بیلور، ایجا قور لغو

هووردله ايمده
طهوره كنه هو براتر - نه تبهر

اوله ارباغ، ارباغه، بوبله / طانده هو فكنده در

بو طوي يده طوي يه «حتمانه» نه در ... حتمانه

ايجاقدر بعت ميدانه كره نه عذران انه غلبه لبه، اون

قورسه بولنامه و يوشمه، بز تورك عيله
يارا بيله و ... دولتور هوورله ايمده يارا بيله نه هو براتر
ادله يني ده ايجاقدر و هوورله كنه نه نه

بو نده عاصيه نه كاره راهبدر. بو ايجاقدر شرطيه

تطيه دورينه ياييه و ياصيه حيات ار

البركه، ساره و ندر كو يارا بيله نه اثر و نخت اول

لايرگ له ار اطعه و كره مالا نده كورف نده كلوه

لا در ... علكه ماله، ايجاقدر نوز ياره ساره يارا بيله

مفاتیح دارالقدوس اوزرینه اکتبه الایضا بر اورده هکتب

میانده بود قیصر بر سید براتمه اولادنه

مخطوطت دورینه یابیه و با صبه هیاتت از ~~احمد~~ ایرک
تکلیف شده

ادلاء بد سام ده ک مفاصله عتدیه با صفا لاند

سید اولادین اوزره «یا ط ^{مالی} و طبع هیئت» 1450 ل

پشتا... برده ای... و طبعه ابراهیم صفه ایله 1729

کتاب ^{گفته تهریخ ده} 270... صداره بکلا دینا ابد... در دلدور که بد

بدین... خطار... عثمانی ای ا طور لغتده 1729 ده

ابراهیم صفه ایله بکلا یانه و طبعه ای ا طور لغت

«تورکیه ایله اسوه طبعه ای» در... حالیکه اسوه

عثمانی و طبعه... گفته تهریخ... و طبعه ایله ایله کتبه

کتاب ^{قدر} بیل/صکره استا بند لده و سلا نیکده ~~اصا~~ قوروسه و

مضامین کی تفسیر . معلوم است اول دفعہ اوزرہ . ~~صفا~~
 سلطانہ ^{انگلی} با بزیہ ، اندلس و قاتولس فتحی نامہ دوچار
 اولاً یہ اندلس میں دیکھیے متواتر صد اوزرہ ، اسپانیہ
 شام و اطالیہ کثیرہ کتب میں بوندک تک لایہ آلدیف اندلس
 اعتباراً ، بوندک « عثمانی تفسیر » اور کتدر . بولیدیل
 باری لایہ و طبع لریخ کتدر . و سلطانہ انہی با بزیہ
 ذمات ایہ بوندک قویب کتاب با صحت . با صحت
 کتاب لہ قایا قلدرد . « سلطانہ با بزیہ تان
 لکنتہ گو لہ آلتہ » « سلطانہ سلیم اول لکنتہ
 یا وند سلطانہ سلیم زبانیہ با صحت لہ
 سلطانہ سلیم اول لکنتہ

~~1798~~ 1798 ~~1798~~ 1798
10 قورده دوقورده بيته

اسم و ندرک و نية ابراهيم واليه صدى

پاک طائفة جعفریلام (1828) و قاع و صومعه در

يارب تدبیر یاری می دهد در
سلسله کتوب و سلیم ز صفت (یون اسم و بتدو

ایضا به او نکرده و مکمل او قدر اسم در

لفظان عبدالحمید و استانبولده برسی نية هیقارده

فار ویردیکنده کذبیه ایدیللام کتوبه احمد

و پیکوسه و با نوات « تقدیم و قاع » اسم

توقیت و نية 1831 ن هیقارده تطبیقات اسم الله

ه من ادان (اولیای ابراهیم و هیقارده)

آینه تدبیر و با صیلا اسم فاش و نية

الد و قاع و صومعه در اول از برن دوم هیقارده تدبیر

1821 ن نية هیقارده و 1824 دن اعتباراً

از برن نخلت فاش و نية ل هیقارده